

КОН'ЮНКТУРНІ ЗМІНИ НА ВІТЧИЗНЯНОМУ РИНКУ ПЛОДІВ MARKETEERING CHANGEL AT THE INLAND FRUITS MARKET

Проаналізовано вітчизняний ринок плодів з позиції забезпечення населення плодами за шістьма індикаторами. Виявлено необхідність перегляду норм споживання плодів об'єктивно необхідного імпорту. Запропоновано стратегічні напрями розвитку вітчизняного ринку плодів, що спрямовані на забезпечення їх оптимального споживання, імпортозаміщення та нарощування експортного потенціалу.

Ключові слова: ринок, плоди, виробництво, споживання, купівельна спроможність, кон'юнктура, стратегія.

Проанализирован отечественный рынок плодов с позиции обеспечения населения плодами по шести индикаторам. Выявлена необходимость пересмотра норм потребления плодов объективно необходимого импорта. Предложены стратегические пути развития отечественного рынка

плодов, направленные на обеспечение их оптимального потребления, импортозамещения и наращивания экспортного потенциала.

Ключевые слова: рынок, плоды, производство, потребление, покупательная способность, конъюнктура, стратегия.

The inland fruits market has been analyzed from the viewpoint of the population provision with fruits under six indicators. The author has revealed the necessity of reviewing the standards of the consumption, of the fruits of the objectively needed import. The strategic directions of their inland market development have been proposed aimed at the provision of the optimum consumption, import substitution and increase of the export potential.

Key words: market, fruits, production, consumption, purchasing power, business environment, strategy.

УДК 338.12.017:339.13.017:634.1.076

Сало І.А.

д.е.н., старший науковий співробітник,
вчений секретар,
Інститут садівництва
Національної академії аграрних наук

Постановка проблеми. Україна здавна характеризується сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами для виробництва різних плодівих культур, зокрема, зерняткових, кісточкових і горіхоплідних. Плоди займають особливе місце у споживчому кошику населення, зважаючи на корисність і важливість їх у здоровому раціоні харчування. Адже вони здатні повноцінно забезпечити організм людини необхідними макро- та мікроелементами, амінокислотами, є незамінним профілактичним засобом проти багатьох недуг, а також каталізатором підвищення засвоєння інших продуктів. Це, головним чином, і визначає вагомість ринку плодів у системі продовольчого забезпечення. Проте, ще з XVIII ст. залишаються недостатньо вирішеними проблеми забезпечення населення нашої країни свіжою та переробленою плодовою продукцією, розвитку економічних взаємовідносин між учасниками ринку в міжрегіональній та зовнішній торгівлі плодами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними та практичними економічними дослідженнями в садівництві та вивченням вітчизняного ринку плодів та ягід займалися Л. Барабаш, П. Дуброва, О. Єрмаков, В. Колесніков, Л. Костюк, Т. Маркіна, Ф. Олещенко, І. Омельченко, В. Рудьєв, Г. Сатіна, Л. Симиренко, С. Столярчук, Д. Чухно, О. Шестопаль, П. Шитт, А. Шумейко, В. Юрчишин та ін. З огляду на зміну суспільних відносин, форм власності, структури товаровиробників, державного устрою, вступу України до Світової організації торгівлі (СОТ), формування Поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) з країнами ЄС, появу нових інформаційних джерел існує необхідність у подальшому комплексному дослідженні ринку відповідно до вимог сучасності. Адже, незважаючи на високу цінність плодів у харчуванні насе-

лення, залишаються все ще невирішеними питання його ефективного функціонування і розвитку, встановлення позитивних і негативних факторів впливу на формування ринкової кон'юнктури.

Постановка завдання. Метою досліджень є розкриття особливостей формування кон'юнктури вітчизняного ринку плодів у період економіко-політичних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вітчизняний ринок плодів є агрегативним. Він складається з окремих ринків за їх видами (зерняткові, кісточкові, горіхи та імпортовані плоди), характеризується сукупністю економічних взаємовідносин у системі «виробництво → реалізація → споживання плодів» на рівні країни. У реальності цей ринок, як і більшість продовольчих, не відповідає «ідеальній» моделі та класичній ринковій теорії. Однак, в цілому за типологією його можна вважати наближеним до моделі «чистої конкуренції» за такими критеріями: наявність великої кількості продавців та покупців; вільне ціноутворення та практична відсутність перешкод у виробництві та комерційній діяльності і проявів нецінової конкуренції; розширена і доступна інформація про кон'юнктуру та зміну цінової ситуації. Поряд з цим щодо окремих видів плодів ринок може різнитися за типологією. Перш за все це виявляється у формуванні кон'юнктури, цін, наявності олігополії при збуті імпортованих плодів, присутності елементів вільного й регульованого ринку. Розвиток ринку плодів повинен ґрунтуватися на поєднанні ринкових законів та елементів державного регулювання. Зважаючи на специфіку вирощування та реалізації плодів, ринок є складнорегульованим і за надання державної підтримки потребує особливих підходів і нормативного впорядкування, зокрема, стосовно розподілу коштів та їх цільового використання.

У споживчому кошику українців за рівнем відповідності фактичного споживання раціональній нормі плоди займають останнє місце. У формуванні пропозиції на вітчизняному ринку плодів роль різних типів виробників значно різниться. Основне місце серед них уже протягом тривалого часу відводиться господарствам населення, які виробляють у 4-5 разів (у 2011-2015 рр.) більше плодів на особу в рік, ніж сільськогосподарські підприємства (рис. 1). Це пояснюється, переважно, можливістю забезпечувати власні потреби у плодах, а також отримувати при продажу додатковий дохід, що особливо актуально за низької купівельної спроможності населення. Узагальнення тенденцій вітчизняного виробництва свідчить про істотну залежність діяльності садівницьких підприємств від природних та економічних умов. Серед останніх слід виділити основні проблемні позиції – необхідність залучення додаткових інвестицій на закладання і догляд за плодовими насадженнями та формування маркетингових зв'язків для ефективною комерціалізації плодів у якомога коротший термін.

На наше переконання, беззаперечним є те, що в подальшому для розширення місткості ринку та повноцінного забезпечення потреб населення у якісних плодах, відповідно до раціональних норм споживання, розширення експортних поставок і переорієнтації статусу країни з постачальника сировини на постачальника готової плодової продукції особливо важливе значення має розвиток галузі садівництва. Це підтверджує і той факт, що у 80-х роках минулого століття Україна вважалася республікою з найбільш розвиненим промисловим садівництвом з-поміж інших країн колишнього

СРСР, де вироблялося близько 35% плодів, і її недаремно називали «садівничою».

Рис. 1. Виробництво плодів за категоріями господарств, кг на особу в рік

Джерело: розраховано за даними Держстату України [1].

Дослідження кон'юнктури ринку плодів з огляду на їх велику асортиментність і сортиментність є досить складним процесом, оскільки це необхідно враховувати при формуванні балансу попиту і пропозиції. З цією метою застосовано індикатори продовольчого забезпечення.

Загальна калорійна достатність. Встановлено, що на фактично спожиті плоди однією особою протягом дня (0,1 кг) у 2015 р. припадало 67,7 ккал (в т. ч. на кісточкові та зерняткові – 43,1, на горіхи – 10,5, цитрусові – 6,3, банани – 7,8 ккал), що менше за розраховану раціональну норму (112 ккал) у 1,7 раза.

Місткість ринку. Визначена в динаміці за 2011-2015 рр. (1173-1386 тис. т), задовольняє потреби населення лише на 35-40% (табл. 1). Дослідженнями встановлено, що цей показник формується сільськогосподарськими підприємствами на

Таблиця 1

Баланс плодів в Україні, тис. т

Показники	Роки					Індекс 2015 р. до 2011 р.
	2011	2012	2013	2014	2015	
Загальна пропозиція	3860	3953	4242	3856	3651	0,9
Запаси на початок року	1183	1162	1176	1226	1149	1,0
Виробництво	1777	1884	2159	1866	2023	1,1
Імпорт	900	907	907	764	480	0,5
Загальний попит	2698	2777	3016	2707	2513	0,9
Внутрішній попит	2588	2676	2940	2627	2441	0,9
продовольство	2294	2363	2582	2318	2105	0,9
корми	37	38	43	39	41	1,1
насіння	3	3	4	3	3	1,0
переробка на нехарчові потреби	213	226	259	224	243	1,1
втрати	44	49	56	47	52	1,2
Експорт	110	101	76	80	72	0,7
Залишок на кінець року	1162	1176	1226	1149	1139	1,0
Зіставлення кінцевих залишків з попитом	0,43	0,42	0,41	0,42	0,45	-
Фонд споживання	2291	2360	2579	2315	2102	0,9
Місткість ринку	1386	1465	1710	1374	1173	0,8
Споживання на одну особу в рік, кг	50,2	51,8	56,8	53,9	49,2	1,0

Джерело: розраховано за даними Держстату України, FAO та за результатами досліджень автора [1, 2].

15-20%, господарствами населення – на 25-30 і за рахунок імпорتنих поставок – на 40-55%. Частка останніх у вартості місткості ринку плодів у 2015 р. становила близько 70% (9,4 млрд грн). При цьому однією з його особливостей є наявність об'єктивно необхідного імпорту, який склав 7,3 млрд грн.

Достатність споживання окремого продукту. Протягом 2011-2015 рр. рівень споживання плодів в Україні на особу становив у середньому 52,4 кг, або 67% від раціональної норми (78 кг), у т. ч. зерняткових – 25,7, кісточкових – 12,0, горіхів – 0,5 кг (табл. 2). Попит на цитрусові плоди та банани становив 13,2 кг на особу в рік при нормі 3-5 кг. Залишається низьким споживання переробленої плодової продукції – у перерахунку на свіжу 3,5-4,5 кг на особу в рік при нормі 5 кг. Зауважимо, що в Україні міські жителі споживають плодів у 2 рази більше, ніж сільські – до 55 кг. Ці показники свідчать про незадоволення потреб населення, а також про можливість імпортозаміщення вітчизняними плодами. Адже вартість імпортованих зерняткових та кісточкових плодів протягом 2011-2015 рр. складала 0,6-1,3 млрд грн тоді, як вони мають досить високий потенціал вирощування в Україні. На нашу думку, є необхідність перегляду норм споживання на імпортовану продукцію в бік збільшення у зв'язку із тим, що вони були встановлені ще в 70-х роках минулого століття у той час, як відбулися зміни у зовнішньоторговельній діяльності та значно підвищився попит.

За рівнем споживання плодів Україна відстає від розвинених країн у декілька разів. Зокрема, у Канаді, Італії, Іспанії, Франції на особу припадає більше 125 кг на рік. Це пояснюється не лише культурою харчування, а й високою платоспроможністю населення.

Економічна доступність продуктів. Щоб забезпечити собі необхідний раціон здорового харчування, пересічному українцеві доводиться витратити понад 50% річного сімейного бюджету, з них 4-5% (близько 600 грн) на плоди [3, 4]. На ринку плодів спостерігається більш істотний ріст цін на цю продукцію порівняно з купівельною спроможністю населення.

Диференціація вартості харчування. Населення України розподілено на групи за рівнем загальних доходів і споживання плодів. З'ясовано, що у 2015 р. лише при доході 2640,1-понад 3720,0 грн на місяць попит на них сягав більше 50 кг на особу в рік, що становить 65% раціональної норми споживання (78 кг). Але так харчуються тільки 12,2 млн осіб, або 31,2% загальної чисельності населення. Середньомісячні його доходи за підрахунками для споживання плодів відповідно до встановленої норми повинні складати не менше 8,0-10,0 тис. грн.

Продовольча незалежність окремого продукту. У середньому за 2011-2015 рр. частка імпорتنих поставок плодів у загальному обсязі їх споживання становила 34%. Україну за цим показником можна вважати продовольчозалежною від країн-імпортерів у забезпеченні населення плодами.

Вітчизняний ринок за окремими видами плодів має свої особливості у формуванні пропозиції, попиту, цін, розвитку зовнішньої торгівлі. Детальний аналіз сучасного стану ринків зерняткових і кісточкових плодів та горіхів дав змогу узагальнити їх спільні риси та проблематику розвитку. Зокрема, всі ринки характеризуються незадовільною структурою пропозиції, основна частка якої формується господарствами населення. Споживчі потреби українців задовольнялися в середньому за 2011-2015 рр. у зерняткових плодах – на 44,7%, кісточкових – на 75,0% та в горіхах – на 33,3%. Відсутність можливості зберігання, сортування, пакування у товаровиробників є перепорою для ефективного просування плодів, що робить первинну ланку залежною від посередницьких структур. Цінова ситуація залишається несприятливою через неузгодження інтересів усіх учасників ринку.

Переважно через недостатнє фінансове забезпечення садівницьких підприємств, особливо за рахунок залучених коштів, їх пропозиція плодів на вітчизняному ринку є звуженою. Наразі необхідність в оновленні садів віком 20-30 років становить близько 25 тис. га у зв'язку з їх розрідженістю, низькою продуктивністю, невідповідністю сортового складу потребам ринку. Аналіз економічної ефективності вирощування та реалізації плодів

Таблиця 2

Показники споживання плодів в Україні, кг на особу в рік

Продукція	Раціональна норма споживання плодів	У середньому за 2011-2015 рр.			Рівень споживання, % до норми	Можливе імпортозаміщення вітчизняними плодами
		імпорт	рівень виробництва	рівень споживання		
Плоди, в т. ч.	75	31,	44,3	38,2	50,9	2,9
- зерняткові	57,5	1,8	28,9	25,7	44,7	1,8
- кісточкові	16	1,1	12,4	12,0	75,0	1,1
- горіхи	1,5	0,2	2,5	0,5	33,3	0,0
Цитрусові та банани	3	13,2	-	12,8	426,7	-

Джерело: розраховано за даними Держстату України, FAO та за результатами досліджень автора [1, 2].

підприємствами різних типів свідчить, що найбільш пристосованими для ведення виробничо-комерційної діяльності є господарські товариства, які становлять 58,5% (166) у кількості сільськогосподарських підприємств. У 2015 р. вони отримали прибуток на 1 га 19,3 тис. грн. та рівень рентабельності 50,7%. Це обумовлено дотриманням технології виробництва плодів, а також інтенсивністю виробничих витрат на одиницю площі насаджень та ціновою політикою господарств. Серед регіонів України лідером у розвитку промислового садівництва за всіма показниками економічної ефективності є Вінницька область, де зосереджено 39,3% (157,3 тис. т) виробництва плодів.

В Україні позитивні конкурентні переваги щодо обсягів експортних поставок плодів практично рівні негативним стосовно їх імпорту. Це пояснюється надто повільним розвитком промислового садівництва та незаповненою нішею ринку плодів, що й стимулює щорічне розширення імпорتنних поставок. У цілому конкурентний стан вітчизняних плодів на світовому ринку вважається стабільним, що підтверджується неістотною різницею між індексами відносної конкурентоспроможності і залежності від імпорту – 2,8-4,9. Вітчизняні плоди є більш конкурентоспроможними – ціни на них практично за всіма видами у 2-3 рази нижчі за світові, що досягається, як правило, за рахунок неефективної діяльності садівницьких підприємств. Як свідчать анкетні опитування, споживачі вважають, що вітчизняні плоди містять менше залишків хімічних речовин порівняно з імпортованими. Отже, є підстави припустити, що вони не втратять конкурентних переваг за параметром якості і попит на них буде зростати.

Важливими передумовами ефективної діяльності товаровиробників плодів є злагоджена збутова діяльність, стабільність і надійність каналів реалізації. Переважна частка продажу плодів сільськогосподарськими підприємствами в середньому за 2011-2015 рр. припадала на комерційні структури – 59,4% (164 тис. т). Перепродаж продукції через кількох посередників супроводжується зосередженням виручки і збагаченням торговельної ланки та недофінансуванням галузі садівництва. Вважаємо, що посередницьку діяльність на вітчизняному ринку можна розглядати і з іншої функціональної позиції – як можливість, при недостатньому забезпеченні плодосховищами для зберігання, швидкого збуту продукції всіма категоріями господарств через втрату її споживчих якостей. До речі, саме таку функцію виконували посередники за часів Російської імперії [5].

Експортні поставки свіжих плодів у вітчизняному виробництві протягом 2011-2015 рр. займали лише 4-6% (72-110 тис. т). У цілому їх товарооборот у садівницьких підприємствах та господарствах населення країни здійснюється через міські

і стихійні ринки та супермаркети – в межах 34-50% загального обсягу (497-652 тис. т). Основна частка плодів, що вирощуються господарствами населення (65-70% – 965-1121 тис. т), використовується для власного споживання, і тільки незначна маса, переважно яблука та горіхи, реалізуються переробним підприємствам. Оптова закупівля відбувається за цінами значно нижчими, ніж ринкові.

Цінова ситуація на внутрішньому ринку характеризується різко вираженою сезонною циклічністю. Спостерігається динамічність цін як у розрізі окремих місяців і років, так і в залежності від етапу товаропросування, регіону та місця продажу, витрат на виробництво та реалізацію, породної структури насаджень і помологічних сортів. Встановлені коефіцієнти цінової еластичності попиту, пропозиції та платоспроможної еластичності попиту свідчать, що через низьку купівельну спроможність населення при неістотних коливаннях цін на ринку обсяги реалізації плодів майже не змінюються, а незначна зміна в доходах практично не впливає на рівень споживання. Відзначимо, що в не сезон збору врожаю яблука реалізуються за цінами в 1,5-2 рази вищими. Причому накопичувальний грошовий потік у господарствах, котрі мають можливість зберігати плоди, формується безперервно протягом року тоді, як за відсутності такої можливості – лише восени. Отже, задоволення потреб споживачів плодами цілорічно та ефективність діяльності садівницьких підприємств істотно залежить від наявності належної бази зберігання плодів.

З огляду на необхідність розширення виробництва плодів особливо актуальними залишаються дослідження та розробки, спрямовані на пошук оптимальних механізмів забезпечення галузі садівництва додатковими фінансовими ресурсами. Адже на закладання 1 га саду в залежності від виду плодових культур і схеми садіння необхідно від 200 тис. грн.

Ринок плодів є одним з небагатьох, який формується переважно під впливом попиту і пропозиції. Протягом останніх років державна фінансова підтримка галузі садівництва в Україні здійснювалася тільки шляхом розподілу коштів зі спецфонду: до 2011 р. з 1%-го, а в подальшому з 1,5%-го збору згідно із Законом України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства» (рис. 2) [6]. Ефект від використання коштів спецфонду щороку зростав. На 1 грн витрачених у 2010 р. коштів отримано виручку від реалізації плодів – 5,46 грн, що у 18 разів більше, ніж у 2000 р. У 2012 р. частка валових зборів плодів у сільськогосподарських підприємствах сформована за рахунок державної підтримки становила 90,5% (327 тис. т). А урожайність закладених садів була вищою у 6,3 рази (7,9 т/га) проти існуючих насаджень і це при тому, що не всі куль-

тури вступили у товарне плодоношення, зокрема, кісточкові 2009-2012 рр. посадки та зерняткові 2010-2012 рр. Тобто можна стверджувати, що занепад галузі садівництва вдалося призупинити. Однак, згаданий закон втратив чинність у 2013 р.

Рис. 2. Державне фінансування на закладання багаторічних насаджень в Україні

Джерело: розраховано за даними Держстату та Мінагропрому України.

На нашу думку, питання фінансового забезпечення галузі садівництва потребують подальшого законодавчого врегулювання.

Подальша стратегія розвитку ринку плодів залежить від особливостей функціонування ринків зерняткових, кісточкових, горіхів та імпортованих плодів, впливу різних чинників на баланс попиту і пропозиції, експортно-імпортних операцій. У перспективі з метою формування необхідної стабільної товарної пропозиції плодів, вітчизняний ринок повинен розвиватися в таких напрямках [3]: збільшення обсягів виробництва високоякісних плодів у спеціалізованих сільськогосподарських підприємствах, зокрема, господарських товариствах, які можуть забезпечити здорову конкуренцію на ринку; формування стандартних партій вітчизняних плодів різного асортименту і сортименту в необхідних обсягах (залежно від попиту споживачів та потенційної можливості інфраструктури ринку) для задоволення як внутрішніх потреб, так і нарощування експортного потенціалу; розвиток взаємовідносин між товаровиробниками та закупівельними організаціями (посередниками) повинен бути основою комерційної політики садівницьких підприємств і спрямовуватися на зосередження основних прибутків у первинній ланці – безпосередніх виробників плодів, що можливо за належного розвитку торговельної структури – оптових плодоовочевих ринків світового зразку та кооперації між дрібними товаровиробниками; ціноутворення на вітчизняному ринку плодів має спрямовуватися на забезпечення цінової доступності споживання плодів, покриття виробничих витрат і можливості розширення пропозиції; взаємоузгоджені економічні зв'язки між галуззю садівництва та ринками промислових ресурсів повинні спрямовуватися на забезпечення садівницьких підприємств матеріально-технічними ресурсами (технікою, паливом, отрутохімікатами,

добривами тощо) на принципах еквівалентності; використання інноваційних екологобезпечних технологій вирощування плодів у садівницьких підприємствах з метою отримання максимальних прибутків при мінімальних витратах виробництва; спрямування зовнішньоекономічної діяльності на розвиток торговельних відносин з іншими країнами та знаходження власної ніші на світовому ринку; інвестиційна діяльність, спрямована на залучення капіталу, зокрема, іноземного. З формуванням стабільної, стійкої, спрямованої на ліквідацію тінювих механізмів ведення бізнесу підприємницької атмосфери в країні та ефективно діючої нормативно-правової бази є можливість подальшого створення спільних садівницьких підприємств, заснованих частково на іноземному капіталі.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи отримані результати відзначимо, що вітчизняний ринок плодів ще не можна визнати оптимально функціонуючим як за структурою, так і за наповненням. Протягом тривалого періоду на нього впливають, з одного боку, низька купівельна спроможність населення, через що попит задовольняється тільки на 63-73% раціональних норм споживання, а також слабкі економічні позиції на світовому ринку плодів – експортні поставки у виробництві становлять лише 4-6 тоді, як імпортні – 24-51%, з іншого боку, недостатній розвиток і збитковість галузі садівництва, відсутність достатніх площ промислових садів, висока капіталомісткість вирощування і догляду за ними, формування пропозиції переважно господарствами населення, невідповідність продукції стандартам товарної якості, перепродажем її через ряд посередників, неефективність ринкової інфраструктури.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Україна в цифрах 2015 / [за ред. І.М. Жук; відп. за вип. О.А. Вишневська]. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 239 с.
2. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України / [відп. за вип. О. М. Прокопенко]. – К.: Держаналітінформ, 2016. – 54 с.
3. Сало І.А. Розвиток ринку плодів в Україні [монографія] / І.А. Сало. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 394 с.
4. Ємність внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства: монографія / [Шпичак О.М., Лупенко Ю.О., Жук В.М. та ін.]; за ред. О.М. Шпичака. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 186 с.
5. Симиренко Л.П. Крымское промышленное плодоводство. – т. 1 / Л.П. Симиренко. – М., 1912. – 740 с.
6. Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства [Електронний ресурс]: Закон України Кабінет Міністрів України від 09.04.1999 р. № 587-XIV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.